

countries in Central Asia participate in China's this project with varying levels. Some countries have a favorable view of China's project but at the same time, concerns and fears of the China's economic imperialism are also not ignorable.

Korea, too, will not be able to have some distance from this giant China's projects when she promotes cooperation with Central Asia where China has great interests. In this case, Korea and Central Asia states should consider how to take advantage of China's project from our point of view. Of course, this would not be an easy decision for the Korean government, which has to take a tightrope between the United States and China. However, in order to support the hardware distribution infrastructure in each of Central Asia, where China's One Belt One Road pass through, and to expect downward economic effects, Korea is looking for ways to provide support in terms of software, such as customs clearance and administrative practices. It could bring a positive economic effect to all of Central Asia as well.

Lastly, Korea should establish itself as a reliable “good” partner for Central Asian countries. Central Asian countries have experienced the expansionist policies of Russia, China. Korea should have a different strategy and cooperation attitude toward entering Central Asia. In other words, it is time for the Korean government to continue to make efforts to recognize the central Asian countries' cooperation between Korea and Central Asia to be more horizontal, complementary, mutually beneficial, and future-oriented.

САЙФУЛЛАЕВ ДУРБЕК

тарих фанлари доктори, доцент, ТДШУ

МИРСОАТОВА ШАҲНОЗА

тадқиқотчи, ТДШУ

Замонавий даврда маданий ва оммавий дипломатия

Аннотация. Мақолада глобаллашув тизимидаги маданият, оммавий ва маданий дипломатия сингари тушунчалар, шунингдек рақамли замонада уларни амалга оширишнинг айрим жиҳатлари, шу жумладан рақамли технологиялар ёрдамида амалга оширилаётган ҳамда оммавий дипломатиянинг унсурларидан бири бўлган маданий дипломатиянинг халқаро муносабатларга таъсири ҳақида сўз юритилади. Элиталар ва келгусида қандай чора-тадбирлар амалга оширилганлиги ўртасидаги боғлиқлик алоҳида тилга олинади. Глокализация ҳодисаси, яъни глобаллашув шароитларида маданий ўзига хосликлар ва миллий қадриятлар модификацияга тортилиши ҳақида ҳам сўз боради.

Таянч сўз ва иборалар: Оммавий дипломатия, “Оммавий дипломатия 2.0”, маданият, глобаллашув, глокализация, маданий дипломатия, рақамли технологиялар, Хитой, АҚШ, Конфуций институти, “юмиоқ куч”.

Аннотация. В статье рассматриваются такие понятия как культура в системе глобализации, публичная и культурная дипломатия, а также некоторые аспекты их осуществления в цифровую эпоху, в том числе влияние культурной дипломатии, реали-

зуемой с использованием цифровых технологий и являющейся одним из элементов публичной дипломатии, на международные отношения. Отдельно упоминается связь между решением элит и тем, какие меры были приняты в дальнейшем. Также отмечается феномен глобализации, то есть культурных особенностей и национальных ценностей, подверженных модификации в условиях глобализации.

Опорные слова и выражения: Публичная дипломатия, «Публичная дипломатия 2.0», культура, глобализация, глокализация, культурная дипломатия, цифровые технологии, Китай, США, Институт Конфуция, «мягкая сила».

Аннотация. The article describes such concepts as culture in the system of globalization, public and cultural diplomacy, as well as some aspects of their implementation in the digital age, including the impact of cultural diplomacy carried out using digital technologies and being one of the elements of public diplomacy on international relations. The link between the decision of the elites and what measures were taken in the future is mentioned separately. It is also noted about the phenomenon of glocalization, that is, cultural characteristics and national values that are subject to modification in the context of globalization.

Keywords and expressions: Public Diplomacy, Public Diplomacy 2.0, culture, globalization, cultural diplomacy, digital technology, China, USA, Confucius Institute, soft power.

Кириш. Маданий дипломатия оммавий дипломатиянинг ажралмас унсури бўлган ҳолда олдиндан айтилиши мумкин бўлган халқаро муносабатларни барпо этишнинг муҳим воситасидир ва бунга рақамли технологиялар кўп жиҳатдан имкон яратмоқда. Буни барча мамлакатлар ҳам тушуна олаётгани йўқ, шундай бўлсада, давлатлар турли ҳамжамиятлар билан мулоқотни йўлга қўйиш борасида катта саъй-ҳаракатлар қилмоқда ҳамда мазкур йўналишнинг муҳимлигини эътироф этмоқда. Бу шунингдек “юмшоқ куч” унсури ҳам бўлиб, буни мумтоз кучдан узилган ҳолда қўллаш самарасиз чиқади.

Маданият концепция сифатида инсон эътиборини тамаддун деб аталмиш улкан ҳодисанинг биологик, ирқий ва ҳиссий бўлмаган асосларига эмас, балки ҳаёт фаолиятининг барча соҳаларидаги унинг қадриятлари, техникаси ва ғояларга эътибор қаратади. Соддароқ қилиб айтганда, маданият биз ўрганаётган инсоний хатти-ҳаракатларнинг бир қисмидир. Ушбу маънода маданий антропология ҳар қандай бошқа илмий фандан кўпроқ тарзда инсон хатти-ҳаракати ва онги негизида айнан маданий асослар қарор топганлигини аниқлаган. Маданият муҳимдир, чунки у ҳамжамиятнинг қадриятлари ва атрофдаги олам тўғрисидаги тасаввурларини акс эттиради ҳамда уни тушуниб етиш турли мамлакатларнинг халқларига бир бирларини яхшироқ тушунишда ёрдам беради, яъни маданий ўзаро ҳаракат давлатлар ўртасидаги ўзаро тушунишнинг ажралмас унсуридир.

Ўз навбатида, маданий глобаллашувни махсулотлар ва ғояларнинг ўзаро ҳаракати таъсири остида бутун жаҳонда бизнинг кундалик ҳаётимизни маданий ўз-ўзини намоён этишининг стандартлашувини акс эттирувчи ҳодиса дея аташ мумкин. Симсиз коммуникацияларнинг, электрон тижорат, оммавий маданият ва халқаро туризмнинг самарадорлиги ва кўп жиҳатдан жозибадорлиги билан ҳас-пўшланаётган глобаллашув бутун-бутун ҳамжамиятларнинг ҳаётини кўп жиҳатдан ўхшаш ва бир турлиликка ўхшатиб қўядиган универсаллашув йўнали-

шидаги қандайдир тренд сифатида кўриб чиқилмоқда. Шундай бўлса-да, бундай қараш энг камида мубоҳасали қарашдир. Гарчи ҳақиқатан ҳам бир турлиликка қандайдир интилиш кузатилаётган бўлса-да, бундай қарашлар жаҳоннинг ягона маданиятига ҳатто салгина қандайдир ўхшашликни ярата олишдан ўта узокдир.

Бу ерда глобаллашувнинг ёрқин вакили – тез овқатланишнинг бутун жаҳонда машҳур тармоғи “Макдональдс” ибратли мисол бўла олади. “Макдональдс”нинг ресторанлар безаклари ва бошқа аломатлари бир турли бўлиб кўринса-да, Мумбай, Токио, Нью-Йорк ва Олмаотадаги менюлари бир-биридан кескин фарқ қилади¹.

Ҳиндистондаги “Макдональдс”да сигир гўшtidан тайёрланган гамбургерлар сотилмайди, чунки индуизмда сигир муқаддаслаштирилган ва барча овқатлар зираворлар билан тайёрланади, Олмаотада эса бундай гўшт – бемалол. Токиодаги менюда Терияки МакБургер, Тамаго ДаблМак бор, Нью-Йоркда эса йўк, бунинг устига ичимликлар учун японча стаканлар андозалари ҳам Америкадаги ресторандагиларга нисбатан анча кичикдир. Шу тарзда, глобаллашув шароитларида маданий ўзига хосликлар ва миллий қадриятлар гарчи салгина модификацияга тортилса-да (бу глокализация ҳодисаси деб аталади) ўзгаришларсиз қолмоқда².

Кунлардан бир кун немис файласуфи Фридрих Ницше ёзув машинкаси сотиб олади ва унда ёзишни тезгина ўрганиб олади: “Ёзув машинкасида бир ҳафта шуғулланганимдан сўнг менга кўзларим зарур бўлмай қолди, чунки кўзларимни юмиб ҳам ишлайдиган бўлиб қолдим”, – деб ёзган эди³. Бу эса унга жуда вақтида келган, чунки унинг кўзлари хиралашиб бораётган эди. Ёзув машинкасини сотиб олиш эндиликда унинг асарларини янада муболағали қилган ҳолда Ницшеннинг мулоҳазаларини ўзгартириб юборди, у ниҳоясиз мулоҳазалардан фикрларни лўнда баён қилишга ўтди. Ундаги бу ўзгаришларни унга айтишганида файласуф буни тасдиқлаган ҳолда “биз ёзадиган восита тафаккуримиз ишида биргаликда иштирок этади”, – деб таъкидлади (Unser Schreibzeug arbeitet mit an unseren Gedanken)⁴.

Нега бу мисолни келтирмоқдамиз? Жадал ўзгараётган ва глобаллашаётган, таъбир жоиз бўлса – глокаллашаётган оламда, янги ғоялар етишмай ёки инқирозда турган ҳолатда оммавий дипломатиянинг маданий жиҳати биринчи ўринга чиқади. Бундай ҳолатда Интернет билан боғлиқ замонавий коммуникациялар ва технологиялар каттагина рол ўйнай бошлайди.

Мамлакатни маданий жиҳатдан илгари суришда, унинг қадриятлари ва ғояларини тарғиб қилишда телевидение, радио ҳамда маданий марказлар сингари анъанавий воситалар ўта эскириб улгурди. Телевидение ва радио тармоқ мақсадли аудитория билан қайта ўзаро ҳаракатга имкон қолдирмаган ҳолда

¹ Барафсил: <https://www.eazydiner.com/mumbai/mcdonalds-colaba-227026/menu>, <https://restolife.kz/fastfood/mcdonalds/menu/>, <https://delishably.com/dining-out/JapanMcDonalds>

² Sharma, Chanchal Kumar (2009). “Emerging Dimensions of Decentralisation Debate in the Age of Globalisation”. *Indian Journal of Federal Studies*. 19 (1), 47–65 pp.

³ Kittler F. *Grammophon. Film. Typewriter*. – Berlin: Brinkmann & Bose, 1986. P. 296.

⁴ Friedrich Nietzsche an Peter Gast; Feb. 1882 // Nietzsche F. *Kritische Gesamtausgabe*. – Berlin; N. Y., 2002. Bd. III.1. P. 172.

ахборотнинг бир томонлама оқимини назарда тутди. Маданий марказлар ҳамма жойда ҳам мавжуд эмас, улар мамлакат элчихонаси қошида, фақат пойтахтда бўлиши мумкин, мамлакатнинг маданияти, илмий ва бошқа ютуқлари билан қизиқувчи фуқаролар эса кўп вақт сарф қилган ҳолда ҳудудлардан марказларга келиши зарур бўлади.

Интернет, аниқроғи веб-сайтлар (Web 1.0) ва ижтимоий медиа (Web 2.0) эса – бошқа гап. Ўз вақтида Барак Обама маъмурияти бу борада жуда илгарилаб кетган эди: сайловолди кампанияси чоғида унинг тарафдорлари Myspace YouTube воситасида ҳодисаларни кузатиб бориш имкониятига эга эдилар¹. Шунингдек ялпи смс юбориш ёрдамида маблағ йиғиш кампанияси ҳам олиб борилган. Кейинроқ эса алоқаларнинг ҳамкорликни, ўзаро ҳаракат ва ҳисса қўшишни рағбатлантирувчи ёки эндиликда иловалар деб аталаётган ушбу технологиясидан фойдаланиш президент Обама маъмурияти, кўп жиҳатдан Оқ Уй ва АҚШ Давлат департаменти оммавий дипломатия дастурлари тасарруфига ўтказиб берилди².

Аммо ушбу ғоянинг ўзи унчалик янги эмас. АҚШ Давлат котибининг оммавий дипломатия ва ижтимоий ишлар бўйича ўринбосари Джеймс. К. Глассманнинг ташаббусига кўра, Жорж Буш маъмуриятининг сўнгги кунларида Давлат департаментида Оммавий дипломатия 2.0 (PublicDiplomacy 2.0) дастури ишга туширилган эди³. Унинг принципал ғоясига кўра, мулоқотни илгари суриш учун Америка Қўшма Штатлари ўз қарашларини етказиши мумкин бўлган технология ва ижтимоий медиалардан фойдаланиш эди. Шу билан бир вақтда қарашлар ва ғоялар платформаси устидан мутлақ назоратнинг мавжуд эмаслиги Оммавий дипломатия 2.0 нинг хусусий жиҳатларидан бири эди. Экспертлар меседж устидан назорат юритиш имконсизлигидан ҳадик мавжуд бўлган шароитда меседжга таъсир кўрсатиш анча қулай бўлган ёндошув яхшироқ ва бир мунча афзалроқ эканлигини таъкидлайдилар, чунки технологиянинг ўзи жавоб эмас фақат воситадир ва доимо бу билан бирга кечадиган хатарлар мавжуддир. Дипломатиянинг ушбу жиҳати президент Буш маъмуриятининг сўнгги кунларида пайдо бўлди, чунки Вашингтон АҚШ ҳукуматининг овози жаҳон майдонида эндиликда ишонч уйғотмаётганлигини – уларга ишонч йўқолганлигини охир оқибатда англади ва тан олди.

Шу боис Вашингтон АҚШ сиёсатига умуман ҳамоҳанг бўладиган, миллий манфаатларга жавоб берадиган ва ҳукуматга мансуб бўлмаган ғояларни интернетдан қидира бошлади ҳамда уларга юзага чиқиш учун жой беришга интилди, чунки жараённинг яна бир ўзига хослиги - қарашларни икки ёқлама алмашувдан

¹ Батафсил: <https://podcastingnews.com/content/2008/06/06/is-social-media-behind-barack-obamas-success/>

² Iosifidis, Petros&Wheeler, Mark. (2016). Public Diplomacy 2.0 and the Social Media. 10.1057/978-1-137-41030-6_7.

³ “Public Diplomacy 2.0: A New Approach to Global Engagement”, James K. Glassman, Under Secretary for Public Diplomacy and Public Affairs, Washington, DC; December 1, 2008 URL: <https://2001-2009.state.gov/r/us/2008/112605.htm>

иборатдир. Шу тарзда, россиялик тадқиқотчи А.Марчуков таъкидлаганидек, “Оммавий дипломатия 2.0” ибораси ташқи сиёсий фаолиятни (фақат Web 2.0 дастурлари) амалга оширишга ёрдам берадиган, коммуникацияларнинг интер-фаоллигини кўрсатадиган (Web 2.0 дастурларидан фойдаланиш қайта алоқани назарда тутди), оммавий дипломатияга яқинлигидан (ибора номидан келиб чиққан ҳолда) далолат берувчи воситаларни энг аниқ таърифлайди¹. Бошқача қилиб айтганда, Оммавий дипломатия 2.0 ёрдамида жаҳондаги ижтимоий фикрни ўзгартириб бўлмасада, лоақал унга таъсир ўтказиш мумкин.

Бугунги кунда нималар юз бермоқда? АҚШ халқаро амалиётида оммавий ва маданий дипломатиянинг роли қандай? Интернет технологияларнинг сиёсатга таъсири алоҳида аҳамиятга эга. Жамиятнинг энг кичик гуруҳларига қадар бевосита таъсир ўтказиш имконияти кун тартибидаги олдинги келишув устиворликларини йўққа чиқарди, бу билан жамиятнинг аниқ масалалари ва интилишларни кўтариб чиқишга имкон яратиб берди. Маҳаллий масалаларнинг улкан босими остида қолган мамлакатларнинг сиёсий етакчилари асл маъно устида ўйлаб кўриш ёки мулоҳаза юритиш имконияти ва вақтига эга эмаслар, бу билан умумий қарашларни ишлаб чиқиш борасида ҳаракатланиш учун маконни чеклаб қўймоқдалар. Генри Киссинджер “TheAtlantic” журналида ёзиб ўтганидек: “Рақам оламидаги тезликка таяниш мулоҳаза юритишга тўсқинлик қилмоқда... бу ерда қадриятлар ўз-ўзини таҳлил қилиш асосида эмас балки гуруҳдаги келишув остида шаклланимоқда. Унинг (рақамли оламнинг) барча афзалликлари қошида тескари самара хатари мавжуд, чунки унинг шартлари афзалликларидан устун келмоқда”².

АҚШга қиёслаганда хитойча маданий дипломатия сўнгги вақтларда фақат жадаллашмоқда ва Пекиннинг манфаатларини, хусусан “Ягона йўл – Ипак йўли” ташаббуси маъносида илгари суришда муҳим омилга айланмоқда.

Хитой бош вазири Ху Цзиньтао ХХР Коммунистик партиясининг 17- съездидаги ўз мурожаатида тараққиётга илмий ёндошув воситасида уйғун ривожланишга, яъни “юмшоқ кучга” куч ва заҳираларни киритиш зарурати масалаларига ўз нутқининг алоҳида бобини бағишлади. Хусусан, у ривожланган жамият қуриш мақсадларида хитойликлар жаҳонга юксак маънавий мезонларни намойиш этишини ҳамда Хитой юксак маданий ютуқларга интилишини айтиб ўтди. Унинг сўзларига кўра, Хитой барча соҳаларда энг яхши институтларга эга ва хитой жамияти ҳаётга мутлақо қодир эканлигини намойиш этади ҳамда башарият тамаддунига улкан ҳисса қўшиш учун олам сари юз буради ва у билан дўстлашади³.

¹ Марчуков А.Н. «Публичная дипломатия 2. 0» как инструмент внешнеполитической деятельности // ВестникВолГУ. Серия 4, История. Регионоведение. Международные отношения. 2014. №4.

URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/publichnaya-diplomatiya-2-0-kak-instrument-vneshne-politicheskoy-deyatelnosti>

² Henry A.Kissinger “How the Enlightenment Ends”, The Atlantic magazine, June 2018 issue
URL: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2018/06/henry-kissinger-ai-could-mean-the-end-of-human-history/559124/>

³ Батафсил: Полный текст выступления Ху Цзиньтао на 17-м съезде КПК

ХХРнинг ҳозирги бош вазири Си Цзиньпин томонидан янада ривожлантирилаётган ушбу сиёсий йўлга риоя қилган ҳолда, илк бор 2004 йилда Сеул шаҳрида очилган Конфуций Институтининг иши янада ривожлана бошлади. Масалан, уларнинг сонини 2020 йилга қадар 1000 тага етказиш режалаштирилмоқда. Ушбу муассасанинг ўзи ХХР Таълим вазирлигининг Хорижда хитой тилини тарқатиш бўйича Давлат котибияти (қисқача Ханьбань) томонидан бошқарилади. Унинг асосий вазифаси “хитой тили, хитой адабиётини, шунингдек Хитой билан боғлиқ муаммоларни ўрганишни хоҳловчи барча инсонларга имконият яратишдир”¹, бу Хитой томонининг режасига кўра, Хитойни ва умуман унинг маданиятини тушунишни яхшилашга, шунингдек Хитойнинг хорижий мамлакатлар ва диаспоралар билан алоқаларини мустаҳкамлашга имкон яратиши лозим. Экспертларнинг таъкидлашларига кўра, Пекин ўз манфаатларини илгари суриш йўлида Конфуций Институтлари учун жой танлашга стратегик ёндошмоқда. Масалан, хитойликлар диаспораси катта бўлган ва можароларнинг юксак даражасига эга мамлакатларда Конфуций Институтлари ҳаммадан кўпроқ очилмоқда. Бундан ташқари, хитой компаниялари кўп бўлган, БМТ БА сессияларида Пекин билан биргаликда овоз берадиган, Хитой билан ҳарбий можаролари камроқ бўлган мамлакатларда ҳам Конфуций Институтлари кўпроқ очилмоқда².

Шундай қилиб, замонавий оммавий дипломатиянинг куйидаги ўзига хосликларини ажратиб кўрсатиш мумкин:

- 1) замонавий коммуникацион технологиялар ижтимоий тармоқлар ва интернет-ҳамжамиятлар доираларида ўзаро алоқалар ўрнатишни енгиллаштиради;
- 2) бугунги кунда кўп жиҳатдан фойдаланувчилар томонидан яратиладиган контентларга боғлиқ (яъни ижтимоий тармоқлар ва блоглардаги шарҳлар ҳамда киритилаётган видеороликларга боғлиқ);
- 3) оммавий дипломатия, анъанавий оммавий дипломатия замонидagi вертикал тармоқлар учун хос бўлган юқоридан пастга ахборот узатиш эмас, балки ахборот алмашувига барпо этилган горизонтал тармоқлар доираларида фаолият юритади.

Оммавий дипломатияни келажакда нима кутмоқда? Кўриниб турганидек, оммавий дипломатия, шунингдек унинг маданий унсури халқаро муносабатларни умумий демократлаштириш учун кўп жиҳатдан имкон яратади. Маданият, “юмшоқ куч” деб аталувчи ҳодисанинг таркибий ва муҳим унсури бўлган ҳолда, турли ҳамжамиятларнинг бир-бирларини тушунишларига (бинобарин – халқаро майдон-

URL: http://www.gov.cn/english/2007-10/24/content_785505.htm

¹ Батафсил: Институт Конфуция при Казахском национальном университете им. Аль-Фараби URL: <https://www.kaznu.kz/ru/14355/page>

² Custer, S., Russell, B. DiLorenzo, M., Cheng, M., Ghose, S., Sims, J., Turner, J., and H. Desai. (2018). “Ties That Bind: Quantifying China’s public diplomacy and its “good neighbor” effect”, Williamsburg, VA: Aid Data at William & Mary.

даги кескинликни юмшатишга) ёрдам беради, рақамли технологиялар эса нисбатан кам ҳаражатли восита бўлган ҳолда бу борада муҳим қўмакчига айланади.

Биз “юмшоқ куч” тўғрисида сўз юритганда, халқаро ҳуқуқнинг қандайдир қондасини (постулат) назарда тутаётганимиз йўқ. Аксинча, бу таҳдид қилиш ёки бевосита тўловлар билан эмас, балки жамиятнинг жозибадорлиги ҳамда ишонтириш йўли билан бошқаларга таъсир ўтказиш ҳамда исталаётган нарсага эришиш имкониятидир¹. Сиёсатшунос ва “юмшоқ куч” назариётчиси Джозеф Най ўз китобларида бу борада сўз юритганида, буни бизнинг оддий тушунишимиздаги сандиққа солиб қўйиш ёки шаҳарга ташлаш мумкин бўлган кучга алмаштиришни назарда тутмаган. 70-йилларда ўта машҳурлашиб кетган Кеннет Уолтц ва бошқа неореалистлар кучни айнан шундай тасаввур қилишган².

Аксинча, тажрибалар кўрсатиб турганидек, “юмшоқ кучни” “қаттиқ куч” билан бирлаштириш зарур, ана шундагина у ўз самарадорлигини кўрсатиши мумкин. Америкача маданиятнинг ўзи, унинг умумий кадриятлари ҳамда Голливуд ва кантри мусикаларидан тортиб, “Темир одам” тўғрисидаги комиксларига қадар бўлган бошқа жиҳатлари, “Плюш Лигаси” нуфузли университетлари АҚШ бутун жаҳонга ёкишини умуман кафолатлай олмайди. Ҳеч бўлмаганда эронлик муллалар ва хитойлик ўртоқлар бу фикрга қўшилади. Кичик Жорж Буш маъмурияти ва хусусан мудофаа вазири Дональд Рамсфельд “юмшоқ куч” ғоясини тушуниб етмадилар ҳамда 2011 йил 11 сентябрдан сўнг юз берган барча фалокатлар мана шундан келиб чиқди.

Рақамли технологиялар ёрдамида моҳирона амалга ошириладиган ҳамда оммавий дипломатиянинг унсурларидан бири бўлган маданий дипломатия халқаро муносабатларда куч ишлатишнинг муқобилидир ва шундай бўлиб қолади. Ривожланишнинг иқтисодий кўрсаткичларисиз, шунингдек замонга мос тарзда қадам босаётган замонавий ва очиқ жамиятнинг кадриятли чуқур ривожланишисиз фақат маданий мезон халқаро майдонда бошқа мамлакатлар қабул қилаётган қарорларни қандайдир тарзда ўзгартиришига умид қилиш соддаликдан бошқа нарса эмас. Айни вақтда, оммавий дипломатия маданий ва рақамли жиҳатлар билан биргаликда халқаро сиёсатнинг энг жозибадор воситаси бўлиб қолади. Эҳтимол, бу умид қилиш мумкин бўлган ягона нарсадир.

¹ Nye Jr., Joseph S. “Soft Power: The Means to Success in World Politics”, Public Affairs, 2004, 192 pp.

² Waltz, K. “Theory of International Politics”, Addison-Wesley Pub. Co., 1979, 251 pp.